

Осмонов С.Ж., Казакбаев К.

**СОВЕТ ДООРУНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК МАМЛЕКЕТТИНИН
КАЛЫПТАНЫШЫНДАГЫ ЖУСУП АБДРАХМАНОВДУН ОРДУ ЖАНА РОЛУ**

Осмонов С.Ж., Казакбаев К.

**МЕСТО И РОЛЬ ЮСУПА АБДРАХМАНОВА В СТАНОВЛЕНИИ КЫРГЫЗСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В СОВЕТСКУЮ ЭПОХУ**

C.Zh. Osmonov, K. Kazakbaev

**THE PLACE AND ROLE OF YUSUP ABDRAKHMANOVA IN THE FORMATION
OF THE KYRGYZ NATIONAL STATE IN THE SOVIET ERA**

УДК: 947.19:300.372

Бул макалада Кыргыз улуттук советтик мамлекеттүүлүгүнүн башында турган Ж.Абдрахманов жөнүндө баяндалат. Автор архивдик материалдардын жана тарыхый адабияттардын негизинде өткөн кылымдын 20-30-жылдарындагы Кыргыз улуттук советтик мамлекеттүүлүгүнүн түптөлүшүндө жана калыптанышындагы Ж.Абдрахмановдун орду жана ролун объективдүү жана ар-таптуу ачып көрсөткөн.

В данной статье рассказывается о политической и государственной деятельности Ж. Абдрахманова, стоявшего у истоков Кыргызской национальной советской государственности. Автор на основе архивных материалов и исторической литературы объективно и всесторонне раскрывает роль и место Ж. Абдрахманова в становлении и укреплении Кыргызской советской национальной государственности в 20-30-е годы прошлого века.

This article is spoken about political and state work of J. Abdrahmanov, who was at the head of Kyrgyz National Soviet state. The author of the article based on the archives and historical literature. He reveals the role and the place of Abdrahmanov in consol violating Kyrgyz Soviet National State at the 20-30th years of the xx century.

Жусуп Абдрахманов өткөн кылымдын 20-30-жылдарындагы Кыргызстандын көрүнүктүү саясий жана мамлекеттик ишмери болгон. Ал, кыргыз улуттук советтик мамлекеттүүлүгүнүн башатында туруп, анын калыптанышына жана өнүгүшүнө зор салым кошкон тарыхый инсан.

Жусуп өз замандаштарынан бийик интеллектуалы, жогорку профессионалдык даярдыгы, жаратылыш берген жетекчилик таланты, саясий жактан алдын ала көрө билгичтиги менен айырмаланып турган. Ал кыска, бирок мазмундуу өмүр сүрдү. Анын өмүр жолу, мамлекеттик ишмер катары чыгармачылык кудурети толуп-ташып турган кезинде, 1938-жылдын 5-ноябрында, сталиндик «опричниктер» тарабынан жалган жалаа менен «эл душманы» аталып, мыйзамсыз кыйылган.

Жусуп Абдрахманов 1958-жылы СССР Жогорку сотунун аскер коллегиясы тарабынан, ал эми 1988-жылы партиялык жактан күнөөсүз экендиги далилденип акталды. Ошентип, «ак ийилет, бирок сынбайт» демекчи тарыхый чындык калыбына келтирилип, анын ысымы элибиздин улуу тарыхый инсандарынын катарынын алдынкы сабынан орун алды.

Мамлекетибиз эгемендүүлүккө ээ болуп, коому-бузда демократиялаштыруу процесси башталган мезгилден бери Ж.Абдрахмановдун өмүр жолуна, ишмердүүлүгүнө арналган көптөгөн эмгектер, ошону менен катар анын өзүнүн эмгектери, күндөлүгү, Сталинге жазган каттары жарык көрдү. Бул иштерди жасоодо, биз, академик А.Какеевдин, Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын мүчө-корреспонденти, т.и.д. Ж.Жунушалиевдин, т.и.к. И.Семеновдун зор эмгектерин белгилөө абзел.

Бирок, Ж. Абдрахмановдун өмүр жолу, саясий-мамлекеттик ишмердүүлүгү, жеке турмушу бул мезгилге чейин бир топ эмгектердин жарык көргөндүгүнө карабай толук изилденип бүтү деген ойдон алыспыз. Макаланын негизги максаты колдо бар адабияттарга таянып Ж.Абдрахмановдун өмүр жолун, саясий ишмердүүлүгүн жана жеке турмушунун айрым бир урунттуу учурларын илимий негизде ачып берүү. Кыргыз элинин өнүгүшүнө, улуттук мамлекетибиздин түптөлүшүнө чыңдалышына кошкон салымын көрсөтүү аркылуу, анын тарыхый Улуу инсан болгондугун дагы бир ирет далилдөө. Жусуп Абдрахмановго окшогон тарыхый инсандардын өмүрү, ишмердүүлүгү келечек муундарга өрнөк болоору шексиз.

Жусуп Абдрахмановдун саясий ишмердиги Совет бийлиги орногондон кийин эле башталган. 1918-жылдын Жусуп Кызыл гвардиянын катарында жаш совет өкмөтү үчүн күрөшкөн. Ошол жылдары ал комсомолго, андан кийин коммунисттик партиянын катарына өткөн.

1920-жылы Жусуп РКСМдин III курултайына делегат болуп Москвага барган. Бул окуя жөнүндө ал, 1927-жылы мамлекеттик жана партиялык аппараты жергиликтештирүү (коренизация)* маселе-

* XX кылымдын 20-30-жылдарында советтик мамлекеттик жана партиялык аппаратты эл массасына (кыргыздарга) жакындаштыруу максатында башкаруу аппаратына жергиликтүүлөрдөн көбүрөөк тартуу жана башка улуттан болгон аппарат кызматкерлерине кыргыз тилин үйрөтүү милдетин койгон саясат ушундай аталган. Бирок, ал жылдары бул саясат логикалык аягына чыккан эмес. Ж. Абдрахманов ушул саясатты ишке ашыруу үчүн түзүлгөн мамлекеттик комиссияны бир топ жыл жетектеген. – С.О.

син карап жаткан Кыргыз партиялык обкомунун VI пленумунда сүйлөгөн сөзүндө төмөнкүдөй эскерет: «Мен күтүүсүздөн Президиумга шайланып калдым. Танапис учурунда, Владимир Ильич, кокустан эле, мага кайдан келгенимди сурап кайрылып калды, мен жооп бердим. Ал менден «орустар калктын канча пайызын түзөт» деп сурады. Мен 5%ын дедим. Калгандары ким? Кыргыздар, казактар. Сабаттуу адамдар канча пайыз. 2%га жакын. Силердин советтик аппаратынар кайсы тилде иштейт? Мен орус тилинде деп жооп бердим.

Мен бул мыйзам ченемдүү көрүнүш деп ойлогом. Владимир Ильичтин өзү да өзгөрүп кетти. «Жолдоштор, силер социалисттик революцияга кара ниеттик кылып жатасынар. Калктын көпчүлүгүнө жат тилде иштеген аппарат, калктын көпчүлүгү үчүн түшүнүксүз болгон аппарат, калктын көпчүлүгүнүн күнүмдүк талабын уга албаган аппарат, эл массасы менен байланышта боло албайт... Ошондуктан силердин негизги милдетинер, тез арада советтик аппараты эл массасына жакындаштыруу» [1,5-б.]. Бул сөздөр Ж.Абдрахмановго өтө чоң таасир калтырган.

1924-жылдан Ж.Абдрахмановдун саясий ишмердигинде жаңы этап башталат. 1924-жылы Борбордук Азияда жүргүзүлгөн улуттук-мамлекеттик жиктешүүнүн натыйжасында Кара-Кыргыз автономиялык облусу (ККАО) түзүлгөн. Ошол эле жылы Кыргыз облустук партиялык уюму түзүлүп анын биринчи катчысы болуп, борбордон жөнөтүлгөн Михаил Каменский, экинчи катчысы болуп Ж. Абдрахманов дайындалат. Бирок, Ж. Абдрахманов Каменский менен иштешип кете алган эмес. Анткени, ККАО түзүлгөн күндөн баштап эле кыргыз советтик партиялык кызматкерлеринин арасында кайрадан бийлик талашкан топтук күрөш күч алган. Анын бир тарабында А.Сыдыков, Ж.Абдрахмановдор, экинчи тарабында Д.Бабаханов, Р.Худайкуловдор турушкан. М.Каменский бул топтук күрөштү токтотуп, маселени калыс чечүүнүн ордуна, кайра эки топтун каршылашуусун курчутуп, бир тарапты - Р.Худайкуловдордун тобун колдоого алган. Кадр саястында М.Каменский менен Ж.Абдрахмановдун ортосундагы пикир келишпөөчүлүк катуу жүргөн. Натыйжада, 1925-жылдын март айында өткөн биринчи облустук партиялык конференцияда Ж. Абдрахманов бул мезгилге чейин көптөгөн партиялык-советтик кызматтарда иштеп, топтогон тажрыйбасына карабай, эч бир мамлекеттик жана партиялык кызматка дайындалбай калат. 1925-жылдын апрель айында ал, РКП(б) БКнын Орто Азия бюросунун демилгеси менен Ташкентке уюштуруу бөлүмүнүн башчылыгына чакырылат. Ошол эле жылдын август айында Жусуп Абдрахманов, Москвага РКП(б) БКнын карамагына жөнөтүлүп, ал жерде 1926-жылдын апрелине чейин инструктор болуп иштеген. Бул албетте, Жусуп Абдрахмановдун Кыргызстанда эле эмес Орто Азиянын жана союздун деңгээлинде абройунун

жогору экендигинин далили. 1926-жылдын күзүндө Ж.Абдрахманов Кыргызстанга кайра чакырылып (ал мезгилде М.Каменский Кырбкомдун биринчи катчылыгынан бошотулуп, анын ордуна Николай Узюков дайындалган эле – С.О.), Кыргыз автономиялык облусунун Аткаруу комитетинин төрага-сынын (Абдыкадыр Орозбековдун – С.О.) орун басарлыгына дайындалган. Ошол эле жылдын 12–13-ноябрында Москвада өткөн ВЦИКтин III сессиясына Жусуп Абдрахманов Абдыкадыр Орозбеков менен бирге барып, катышып келген.

1927-жылдын март айында 26 жаштагы Жусуп жаңыдан түзүлгөн Кыргыз Автономиялык Советтик Социалисттик Республикасынын Эл Комиссарлар Кеңешинин (ЭКК) төрагалыгына дайындалат. Бул жогорку жооптуу кызматта Жусуп 1933-жылдын сентябрь айына чейин үзүрлүү эмгектенген [2, 300-б.]. Бул мезгил Кыргызстандын, кыргыз элинин тагдырындагы эң чоң бурулуш жылдар болгон. Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн, эл чарбасынын, маданияттын калыптануу жана өнүгүү жылдары эле. Кыргызстандын саясий, социалдык-экономикалык, маданий чөйрөдөгү өнүгүүсүнө Кыргызстандын өкмөтүн жетектеген Ж. Абдрахманов чоң салым кошкон. Ошол жылдары Кыргызстан мамлекет катары үч баскычтык баш ийүүчүлүктө калган. Кайсы бир маселени чечүү үчүн кыргыз жетекчилери үч: биринчиден-РСФСРдин өкмөтү, экинчиден-, Орто Азиянын партиялык жана экономикалык органдары, үчүнчүдөн- СССРдин бийлик органдары менен макулдашуулары керек болгон. (Анткени, Кыргыз АССРы РСФСРдин курамында түзүлгөн, ошондой эле ошол жылдары улуттук республикалардын экономикалык саясатын жана партиялык органдарынын иштерин көзөмөлдөөчү Орто Азиялык аймактык партиялык жана мамлекеттик органдар түзүлүп, иштеп турган жана Кыргызстан РСФСР аркылуу СССРдин курамына кирген – С.С.) Мындай абал, албетте, Кыргызстандын саясий, социалдык-экономикалык жана маданий маселелеринин тез чечилишине чоң тоскоолдук жараткан. Кыргызстандын маданий, чарбалык өнүгүүсүн солгундатып, башка республикалардан бир нече жылдарга артта калышын шарттаган.

Мындай кырдаалга туура баа берген жана аны чечүүнүн жолдорун көрө билген Кыргыз өкмөтүнүн башчысы ВКП(б) БКнын Генералдык катчысы И. Сталинге 1929-жылдын ноябрында жана 1930-жылдын апрелинде кат менен кайрылат. Каттарында Жусуп Абдрахманов маселенин маңызын терең түшүндүрүп келип аны чечүүнүн эки жолун көрсөткөн: Биринчиси – Кыргыз АССРы башка республикалар менен бирдей укукта кирген Орто Азия советтик федерациясын түзүү, экинчиси – Кыргыз АССРын союздук республикага кайра түзүү [3, 190-217-320-бб.]. Бул маселелердин коюлушунун негизи болгон. Анткени, ошол жылдары Закавказье республикалары (Грузия, Армения жана Азербайжан) бир федерацияга биригип турушкан. Ошондой эле, Орто

Азиянын башка республикаларынын жетекчилери да федерация маселесин колдоого алып келишкен. Бирок 30-чу жылдардын башында бул маселе «жогортон» күтүүсүздөн токтотулуп, кийин маселе кайра көтөрүлгөн эмес. 1934-жылы Орто Азиялык аймактык уюмдар эч кандай түшүндүрүүсүз эле «жогор жактын» чечими менен жоюлган. Экинчи сунушка болсо, 1929-жылы Өзбек ССРынын курамындагы экономикалык мүмкүнчүлүктөрү жактан Кыргыз АССРы менен бирдей эле деңгээлде турган Тажик АССРынын союздук республика болуп кайра түзүлүшү түрткү болгон. Бирок, чексиз борборлоштурулган буйрукчул башкаруунун мезгилинде, Сталиндин керт башына сыйынуучулуктун күч алган доорунда Жусуп Абдрахмановдун өз маалында койгон, Кыргызстан үчүн эң бир керектүү маселелери борбордогу жетекчилердин көңүл сыртында кала берген. Ошентсе да, Жусуптун бул аракетинин текке кетпегендигин, 1936-жылы Кыргыз АССРынын союздук республика болуп кайра түзүлүшүндө анын белгилүү роль ойногондугун белгилөө абзел.

Көп өтпөй эле өз элинин, мамлекетинин келечеги үчүн чын дилинен күйгөн жаш, бирок компетенттүү жетекчи Жусуп Абдрахманов адилетсиз кызматтан алынган. Анын себеби, 1932-жылдын мамлекетке дан тапшыруу планынын аткарылбай калгандыгы болгон. План объективдүү себептерге байланыштуу аткарылган эмес, биинчиден «жогортон» бекитилген план реалдуу болбогон, Кыргызстандын мүмкүнчүлүгү эске алынбаган. Экинчиден, элин ойлогон Жусуп Абдрахманов эмгекчилердин акыркы нанын тартып алып, кандай да болсо планды аткарууну каалаган эмес [2,44-66.]. Ал, бул маселе талкууланып жатканда, Шахрай менен Исакеевге: «Бизди, планды аткарбагандыгыбыз үчүн кызматтан алса, алсын, бирок, биз республикага Казакстандын* кейпин кийгизе албайбыз» деп айткан.

1933-жылдын сентябрында ВКП(б) БК Кыргызстан дан планын аткарбагандыгы үчүн Абдрахмановду күнөөлөп, аны кызматтан алган жана ошол эле жылдын 14-октябрында партиядан чыгарган [4, 56.]. Бирок, анын тажрыйбасын эске алышып, Ортоволга аймагынын (Самара шаарына - С.О.) жер бөлүмүнүн мал чарба башкармалыгынын башчысынын орун басарлыгына жөнөтүшөт. 1935-жылы Ж. Абдрахманов ушул эле кызматка Оренбург облусуна которулган.

* 1932-33-жылдары Казакстанда дан тапшыруунун планын кандай да болсо аткарып, «жогор» жакка жагынууну көздөгөн жергиликтүү жетекчилер калктын акыркы данына чейин тартып алышып, мамлекетке өткөрүшкөн. Натыйжада Казакстанда болуп көрбөгөндөй ачарчылык башталып, эл кырыла баштаган. Ачарчылыктан оокат издегендер Кыргызстанга да агылып келе башташкан, Кыргыз үй-бүлөлөрү алагга колдон келген жардамдарын беришкен. Бирок ага карабастан бул жерде өлгөндөр да көп болгон. Жусуп Абдрахманов мына ошолордун баарын өз көзү менен көргөн. Туура жыйынтык чыгарган.

1937-жылдын 4-апрелинде Ж.Абдрахманов «Алаш-Орда уюмунун активдүү катышуучусу жана троцкистчи» деген жалган жалаа менен камакка алынган. Орунбургдан Ж.Абдрахманов Фрунзеге НКВДнын түрмөсүнө алып келинген. Ал, түрмөдөн СССРдин прокурору Вышинскийге, Ички иштер наркому Ежовго кайрылып кат жазган [2, 76-б.]. Жусуп өзүнүн катында, ага коюлган күнөөлөр жалган экендигин, ал эч качан англиянын шпиону, троцкист болбогондугун, партиянын ишине, социализм идеясына ак дили менен кызмат кылганын жазат. Бирок, анын үнүн эч ким уккан эмес. 1938- жылдын 4-ноябрында Жогорку соттун аскер коллегиясынын чечими менен ага «Кыргызстанды СССРден бөлүп кетип, Англияга багытталган буржуазиялык-улутчул мамлекетти түзүүнү максат кылып алган, онтроцкисттик уюм «Социал-Туран партиясы» менен бир блокко кирген, антисоветтик террористтик диверсиялык-саткиндар уюмуна катышкан» деген акылга сыйбаган күнөө тагылып, эң жогорку кылмыш жазасы атууга өкүм кылынган. Бул өкүм 1938-жылдын 5-ноябрында иш жүзүнө ашырылган. Ошентип, кыргыз элинин көрүнүктүү уулу, кыргыз улуттук мамлекеттүүлүгүнүн, эл чарбасынын, маданиятынын өнүгүшүнө зор салым кошкон Жусуп Абдрахмановдун күнөөсүз жерден, жалган жалаа менен өмүрү мыйзамсыз кыйылган.

1958-жылы СССРдин Жогорку сотунун аскер коллегиясынын аныктамасына ылайык Ж. Абдрахманов толук акталып, ага тагылган оор саясий күнөөлөр алынып салынды. Ал эми, 1988-жылы болсо, Ж. Абдрахманов партиялык тараптан өлгөндөн кийин (посмертно) акталып, анын ысмы тарых барактарынан татыктуу ордун ээледі.

Кыргыз элинин чыгаан уулу Жусуп Абдрахмановдун сөөгү сталиндик опричниктер тарабынан мындан 75 жыл илгери ырайымсыз атылып, жашыруун көмүлүп салынган 137 адамдын сөөгү менен бирге, борбор калаабызга жакын жайгашкан Чон-Таш айылынын жанында ачылган «Ата-Бейит» мемориалдык комплексинин көрүстөнүндө жатат [5, 37-б.].

Адабияттар

1. Какеев А. Ленин кыргыз тилин өнүктүргүлө деген // Эркин Тоо, 2011-ж. 21-июнь .
2. Абдрахманов Юсуп Избранные труды / Сост. Дж. Джунушалиев и др., НАН КР, Ин-т истории, Обществ. Фонд «Иссык-Куль». – Б.: 2001.
3. Абдрахманов Ю. 1916. Дневники. Письма к Сталину. Ф.: Кыргызстан, 1991.
4. КР СД МАСы, ф. 589, оп.3, иш кагазы 56.
5. С.Смадияров Кыргыз башкаруучуларынын кыскача тарыхы (Кенеш доору). – Ош, 2006.

Рецензент: д.филос.н., профессор Үтүров К.